

Серед залізних побутових речей знайдено близько 100 ножів, близько 200 замків, понад 150 ключів, кілька ножиць та інші предмети.

Крім глиняного посуду, під час розкопок зустрінуто кілька мідних казанців і чаш, а також уламки двох точених дерев'яних чаш. З культових речей знайдено бронзові свічники, паникадила, різноманітні хрести, багато медальйонів із зображенням святих тощо.

Прикраси представлені скроневими кільцями, сережками, колтами, лунницями, шийними гривнями, браслетами, перснями. Більшість цих виробів виготовлена із золота і срібла і оздоблена високохудожньою зерню, сканню, яскравими візерунками з емалі і черні. Значна частина їх знайдена в скарбах, яких, за збереженими відомостями, виявлено на Княжій Горі одинадцять.

Серед речей, знайдених на городищі, виявлено значну кількість предметів озброєння: близько 600 залізних наконечників стріл, 20 наконечників списів, кілька мечів та шабель.

У культурному шарі знайдено розрізнені кістки, в тому числі кілька десятків черепів раптово загиблих жителів, що свідчить про воєнний напад, внаслідок якого городище згоріло і життя на ньому остаточно припинилось.

Речовий матеріал з городища частково належить до другої половини I тисячоліття н. е., а в основному — до XII і першої половини XIII ст. Є всі підстави вважати, що городище загинуло під час монголо-татарської навали.

На безкурганному могильнику, який виявлено на краю протилежної гори, розкопано кілька поховань. Кістяки збереглися погано. Небіжчики лежать у звичайному для давньоруського часу положенні: на незначній глибині, головою на захід. У більшості випадків одна рука лежала на погрудді, а друга — на животі або витягнута вздовж тулуба. Супроводжуючого матеріалу не виявлено.

У літературі поширена думка, що городище на Княжій Горі є залишком літописного града Родня, який згадується під 980 р. як укріплений пункт у гирлі Росі (Летопись, 1871). Така думка заслуговує на увагу, оскільки відомо, що раніше Рось впадала в Дніпро недалеко від Княжої Гори.

Дівич-Гора. Городище розташоване на північній околиці с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області на лівому березі Росі. Воно займає овальну вершину гори, що підноситься над рівнем річки на 120 м і має стрімкі схили з двох довших боків. На пологому північному схилі гори і нижче в сідловині, що відокремлює Дівич-Гору від сусідньої Дегтярної, містилося селище.

Наприкінці XIX ст. тут провадились інтенсивні пошуки скарбів місцевими жителями, під час яких було зруйновано культурний шар на основній частині городища. З пограбованого речового матеріалу збереглася лише та частина, яка потрапила до колекцій. Внаслідок розкопок скарбошукачів городище як об'єкт наукового дослідження виявилось дуже пошкодженим.

У 1901 р. розкопки на Дівич-Горі провадив аматор-археолог В. Гезе. Його розкопки мало чим відрізнялись від розкопок скарбошукачів. Розшукуючи речі, він скидав землю з гори вниз і тут перетрушував її на

решетах. На схилах гори Гезе виявив залишки понад 30 напівземлянкових жител, в яких знайшов різні речі давньоруського часу.

У 1949 р. на Дівич-Горі експедицією Інституту археології АН УРСР під керівництвом В. Й. Довженка проводились розвідкові розкопки. Було досліджено залишки укріплень городища і відкрито одне житло на посаді (Довженко, 1955).

На верхній площадці Дівич-Гори земляних укріплень немає. Але нижче її вершини, на уступі, було виявлено рів шириною 4 м, глибиною 3 м, по краю якого, очевидно, проходила дерев'яна стіна. Укріплення городища загинули під час пожежі. Залишки їх у вигляді великих кусків обвуглених деревин, перепаленого піску і глини звалились у рів.

Виявлені на селищі житла мали площу 15—20 м² і були заглиблені в ґрунт до 1,3 м. В них знаходились глинобитні печі та зрідка ями для зберігання припасів. Окремі приміщення, в яких не було виявлено печей, мали, очевидно, господарське призначення. Розкопками встановлено, що деякі житла припинили існування під час пожежі.

У житлах і господарських приміщеннях, а також у культурному шарі навколо них знайдено різні знаряддя праці і побутовий інвентар XII—XIII ст. Тут виявлено сім наральників і лемешів, вісім кіс, чотири серпи, вісім ножиць для стрижки овець, два залізні кінські пута, два ковальські молоти, чотири менші молоти, два ковадла, двоє обценків, бронзовий штамп для виготовлення прикрас, п'ять тесел, бурав, долото тощо. Виявлені речі свідчать про те, що мешканці посаду займалися землеробством і ремеслом. Під час розкопок виявлено також різноманітні прикраси та інший побутовий інвентар.

Найцінніші вироби було знайдено на городищі в скарбах. До них належать золота діадема, дві золоті і одна з електри шийні гривні, кілька десятків золотих прикрас від одягу і головних уборів, чотири золотих медальйони з зображенням святих, золоті колти, сережки та намистини, золоті ланцюжки та ряд інших золотих і срібних речей, оздоблених емаллю, черню, сканню і зерню. Знайдено також художньо оформлені вироби з перламутру, перлин, кришталю, бурштину тощо. З інших речей заслуговують на увагу сім срібних і чверть золотої монетних гривень, дві золоті візантійські монети, бронзові паникадило, свічники. На Дівич-Горі виявлено також прикраси масового вжитку. Це звичайні для того часу бронзові скроневі кільця, сережки, підвіски, персні, скляні браслети, скляні та кам'яні намистини, хрестики і різні побутові речі з заліза, кістки, каменю тощо.

Під час розкопок трапилося чимало предметів військового спорядження — залишки кольчуги, 2 шаблі, 7 частин від шабель, 7 наконечників списів, понад 150 наконечників стріл, 2 булави тощо. У 1949 р. крім звичайних речей побутового призначення знайдено бойову сокиру, 2 наконечники списів, 32 наконечники стріл, а також кістяк людини з наконечником стріли у хребті.

Всі дані свідчать, що городище загинуло від пожежі під час воєнного нападу не пізніше середини XIII ст. Очевидно, воно припинило існування внаслідок монголо-татарської навали.

Райковецьке городище розташоване на р. Гнилоп'яті поблизу с. Райки Житомирської області. Городище досліджувалося Т. М. Мовчанів-

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА ДО ДРУГОЇ ЧАСТИНИ

- Маркс К. Капітал, т. III.—К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, ч. II.
 Маркс К. Капітал, т. I.—К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23.
 Ленін В. І. Повне зібрання творів, т. 3.
 Авдусин Д. А., Тихомиров М. Н. Древнейшая русская подпись.—Вестник АН СССР, М., 1950, IV.
 Алексеев Л. В. Лазарь Богша — мастер-ювелир XII в.—СА. М., 1957, № 3.
 Анучин Д. Н. О древнем луке и стрелах.—Труды V АС. М., 1887.
 Анучин Д. Н. О некоторых формах древнейших русских мечей.—Труды VI АС, т. I. Одесса, 1886.
 Аристов Н. Промышленность древней Руси. СПб., 1866.
 Асеев Ю. С., Лебедев Г. А. Архитектура Крыма. К., 1961.
 Асеев Ю. С., Козін О. К., Сікорський М. І., Юра Р. О. Дослідження кам'яної споруди XI ст. в Переяслав-Хмельницькому дитинці.—Вісник Академії будівництва і архітектури УРСР, 1962, № 4.
 Асеев Ю. С., Сікорський М. І., Юра Р. А. Памятник гражданского зодчества XI ст. в Переяслав-Хмельницком.—СА, 1967, № 1.
 Асеев Ю. С. Золоті ворота Києва та Єпископські ворота Переяслава.—Вісник Київського державного університету, серія історії та права, вип. I. К., 1967.
 Асеев Ю. С., Богусевич В. А. Военно-оборонні стіни XII ст. в Києво-Печерській лаврі.—Вісник Академії будівництва і архітектури УРСР. К., 1951.
 Артамонов М. И. Саркел и некоторые другие укрепления северо-западной Хазарии.—СА, 1940, т. VI.
 Артамонов М. И. Предисловие к 109-му тому МИА. М.—Л., 1963.
 Ауліх В. В. Основні результати археологічного дослідження древнеруського селища в с. Ріпнів Львівської області.—Дисертаційний збірник. К., 1958.
 Арциховский А. В. К методике изучения серпов.—Труды секции РАНИОН, вып. IV. М., 1928.
 Арциховский А. В. Курганы вятичей. М., 1930.
 Арциховский А. В. В защиту летописей и курганов.—СА, 1937, № 4.
 Арциховский А. В. Древнерусские миниатюры как исторический источник. М., 1944.
 Арциховский А. В. Русское оружие X—XIII вв.—Доклады и сообщения исторического факультета МГУ, вып. 4. М., 1946.
 Арциховский А. В. Оружие.—История культуры древней Руси, т. I. М.—Л., 1948.
 Арциховский А. В. Одежда.—История культуры древней Руси, т. I. М.—Л., 1948а.
 Арциховский А. В., Тихомиров М. Н. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1951 г.). М., 1953.
 Арциховский А. В., Борковский В. И. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1958—1961 гг.). М., 1963.
 Бабенчиков В. П. Итоги исследования средневекового поселения на холме Тепсень.—История и археология средневекового Крыма. М., 1958.
 Беляшевский Н. Ф. Раскопки на Княжей горе в 1891 г. К., 1892.
 Беляшевский Н. Ф. Раскопки на Княжей горе в 1892 г. Киевская старина, т. 41, 1893.
 Беляшевский Н. Ф. Исследования и раскопки.—АЛЮР, т. I. 1899.
 Березовець Д. Т. Дослідження на території Путивльського району, Сумської області.—АП, т. III. К., 1952.
 Березовець Д. Т. Дослідження слов'янських пам'яток на Сеймі в 1949—1950 рр.—АП, т. 5. К., 1955.
 Бертъе-Делагард А. Л. Остатки древних сооружений в окрестностях Севастополя и пещерные города Крыма.—ЗООИД, т. XIV. Одесса, 1886.
 Бертъе-Делагард А. Л. Раскопки Херсонеса.—МАР, вып. 12. СПб., 1893.
 Бертъе-Делагард А. Л. Каламита и Феодоро.—ИТУАК, № 55. Симферополь, 1918.
 Бертъе-Делагард А. Л. Исследование некоторых недоуменных вопросов средневековья в Тавриде. Справка о Фуллах.—ИТУАК, № 57. Симферополь, 1920.
 Бліфельд Д. І. Розкопки слов'янського поселення коло с. Дніпровського Дніпропетровської області.—АП, т. I. К., 1949.
 Бліфельд Д. І. Дослідження в с. Шестовицях.—АП, т. III. К., 1952.
 Бліфельд Д. І. Древньоруський могильник в Чернігові.—Археологія, т. XVIII. К., 1965.

- Богусевич В. А. Работа по розробці руїн Великої Лаврської церкви.— Археологія, т. II. К., 1958.
- Богусевич В. А. Роботи Чернігівської експедиції.— АП, т. III. К., 1952.
- Богусевич В. А. Мастерские XI в. по изготовлению стекла и смальты в Киеве.— КСИА, вып. 3. К., 1954.
- Богусевич В. А. Раскопки в Чернигове.— КСИА, вып. 4. К., 1955.
- Богусевич В. А. Археологічні розкопки в Чернігові в 1949 та 1951 рр.— АП, т. V. К., 1955.
- Богусевич В. А. Розкопки в Путивльському кремлі.— Археологія, т. XV. К., 1963.
- Богусевич В. А., Холстенко Н. В. Черниговские каменные дворцы XI—XII вв.— КСИА, вып. 1. К., 1952.
- Богуславський С. Пам'ятка XI—XVIII вв. про князів Бориса та Гліба. К., 1928.
- Брандербург Н. Е. Журнал раскопок Н. Е. Брандербурга 1888—1902 гг. СПб., 1908.
- Бунин А. В. История градостроительного искусства, т. I. Рабовладельческий строй, феодализм, капитализм. М., 1953.
- Веймарн Е. В. Мангуп. Разведки оборонительных стен и некрополя.— МИА, № 34. М.— Л., 1953.
- Веймарн Е. В. Оборонительные сооружения Эски-Кермана (опыт реконструкции).— История и археология средневекового Крыма. М., 1958.
- Веймарн Е. В. «Пещерные города» Крыма в свете археологических исследований 1954—1955 гг.— СА, 1958, № 1.
- Веймарн Е. В. Археологічні роботи в районі Інкермана.— АП, т. XIII. К., 1963.
- Воронин Н. Н. Жилище.— История культуры древней Руси, т. I. М.— Л., 1948.
- Воронин Н. Н. Пища и утварь.— История культуры древней Руси, т. I. М.— Л., 1948.
- Воронин Н. Н. Средства и пути сообщения.— История культуры древней Руси, т. I. М.— Л., 1948.
- Воронин Н. Н., Каргер М. К. Архитектура.— История культуры древней Руси, т. II. М., 1951.
- Визежев Р. I. Розкопки курганів у Коростені та поблизу Овруча у 1911 р.— Археологія, т. IX. К., 1954.
- Высоцкий С. А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI—XIV вв., вып. I. К., 1966.
- Высоцкий С. А. Граффити Золотых ворот в Киеве.— СА, 1967, № 1.
- Высоцкий С. О. Стародавня слов'янська азбука в Софії Київській.— Вісник АН УРСР, 1970, № 6.
- Вязьмігіна М. I., Ілїнська В. А., Покровська О. Ф., Тереножкін О. I., Ковпаненко Г. Т. Кургани біля с. Ново-Пилипівки і радгоспу «Аккермань».— АП, т. VIII. К., 1960.
- Гамченко С. С. Житомирський могильник. Житомир, 1888.
- Гаприндашвили Г. Пещерный ансамбль Вардзна. Тбилиси, 1960.
- Гаркави А. Я. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских. СПб., 1870.
- Гайдукевич В. Ф. Раскопки Илурата, Тиритаки и Мирмекия.— КСИИМК, вып. XIV. М., 1952.
- Гайдукевич В. Ф. Раскопки Тиритаки в 1935—40 гг.— МИА, № 25. М., 1952а.
- Гайдукевич В. Ф. Илурат.— МИА, № 85. М., 1958.
- Гильденштедт А. Описание некоторых в Малой России употребляемых плугов.— Технический журнал, т. I, ч. II. СПб., 1804.
- Голубева Л. А. Киевский некрополь.— МИА, № 11. М.— Л., 1949.
- Гончаров В. К., Посад і сільські поселення коло Райковецького городища.— АП, т. I. К., 1949.
- Гончаров В. К. Райковецкое городище. К., 1950.
- Гончаров В. К. Розкопки древнього Любеча.— АП, т. III. К., 1952.
- Гончаров В. К. Археологічні дослідження древнього Галича у 1951 р.— АП, т. V. К., 1955.
- Гончаров В. К. Древній Галич.— Вісник АН УРСР, 1956, № 1.
- Городцов В. А. Результаты археологических исследований в Изюмском уезде Харьковской губернии в 1902 г.— Труды XII АС, т. I. М., 1905.
- Городцов В. А. Результаты исследований, произведенных научными экспедициями XII археологического съезда.— Труды XII АС, т. I. М., 1905.
- Городцов В. А. Описание холодного оружия.— Отчеты РИМ за 1901, 1911 гг. Приложения.

- Гуцин А. С. Памятники художественного ремесла древней Руси. Л., 1936.
- Добровольський А. Звіт за археологічні дослідні на території Дніпрельстану р. 1927.— Збірник Дніпропетровського крайового історико-археологічного музею, т. I. Дніпропетровськ, 1929.
- Довженко В. И. Військова справа в Київській Русі. К., 1950.
- Довженко В. И. Огляд археологічного дослідження древнього Вишгорода за 1934—1937 рр.— Археологія, т. III. К., 1950.
- Довженко В. И. Розкопки древнього Вишгорода.— АП, т. III. К., 1952.
- Довженко В. И. Феодальний маєток в епоху Київської Русі в світлі археологічних даних.— Археологія, т. VIII. К., 1953.
- Довженко В. И. Селища и городища в окрестностях древнего Галича.— КСИА, вып. 4. К., 1955.
- Довженко В. И. Раскопки древнерусских памятников на Руси в 1956 г.— КСИА, вып. 8. К., 1959.
- Довженко В. И. Древноруські городища-замки.— Археологія, т. XIII. К., 1961.
- Довженко В. И. Землеробство древньої Русі. К., 1961.
- Довженко В. И. Археологический комментарий к сведениям литературных источников о смердах и закупах.— КСИА, вып. 12. К., 1962.
- Довженко В. И., Лінка Н. В. Розвідка древноруських городищ на Нижній Росі в 1949 р.— АП, т. V. К., 1955.
- Довженко В. И. Літописний Чучин.— Археологія, т. XVI. К., 1964.
- Довженко В. И., Гончаров В. К., Юра Р. О. Древноруське місто Воїнь. К., 1966.
- Домбровский О. И. Фрески средневекового Крыма. К., 1966.
- Єфіменко П. П., Богусевич В. А. Кріпость Ярослава Мудрого в Києві.— Вісник АН УРСР, 1952, № 12.
- ЖМНП, ч. XII. СПб., 1836. О ходе открытия древностей в Киеве до начала 1836 года.
- ЖМНП, ч. XXI. СПб., 1839. О действиях временного комитета изыскания древностей в Киеве в 1838 г.
- Завитневич В. Военное дело у русских и славян в эпоху их выступления на историческую арену.— Военно-исторический вестник, 1909, № 1-2.
- Зеест И. Б., Якобсон А. Л. Раскопки в Керчи в 1963 г.— КСИА, вып. 104. М., 1965.
- Зяблин Л. П. Археологические памятники кочевников X—XIV вв. Восточной Европы.— Автореферат кандидатской диссертации. М., 1952.
- ИАК. Прибавление к вып. 32. СПб., 1909.
- ИАК. Прибавление к вып. 50. СПб., 1913.
- ИГАИМК, вып. 91, 1394. Константин Багрянородный. Об управлении государством.
- Каргер М. К. Археологические исследования древнего Киева. К., 1950.
- Каргер М. К. К истории киевского зодчества XI в. Храм-мавзолей Бориса и Глеба в Вышгороде.— СА, т. XVI. М., 1952.
- Каргер М. К. Памятники древнерусского зодчества в Переяславе-Хмельницком.— Зодчество Украины. К., 1954.
- Каргер М. К. Древний Киев, т. I. М.— Л., 1958.
- Каргер М. К. Основные итоги раскопок древнего Галича в 1955 г.— КСИА, № 81. М., 1960.
- Каргер М. К. Древний Киев, т. II. М.— Л., 1961.
- Каргер М. К. Древнерусский город Изяславль в свете археологических исследований 1957—1964 гг.— Тезисы докладов советской делегации на Международном конгрессе славянской археологии. М., 1965.
- Кирпичников А. Н. Русские шлемы X—XIII вв.— СА, 1958, № 4.
- Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие.— Свод археологических источников, вып. E 1—36, № 1-2. М.— Л., 1966.
- Кирпичников А. Н., Черненко Е. В. Конское боевое наголовье первой половины XIII в. из Южной Киевщины.— Славяне и Русь. М., 1968.
- Кондаков Н. П. Русские клады. СПб., 1896.
- Копылов Ф. Б. Посульська експедиція 1945—1946 рр.— АП, т. I. К., 1949.
- Корзухина Г. Ф. Из истории русского оружия XI века.— СА, т. XIII. М.— Л., 1950.
- Корзухина Г. Ф. Русские клады. М.— Л., 1954.
- Корзухина Г. Ф. К истории Среднего Поднепровья в середине I тысячелетия н. э.— СА, XXII. М., 1955.
- Кропоткин В. В. Из истории средневекового Крыма.— СА, т. XXVIII. М.— Л., 1958.
- Кропоткин В. В. Могильник Чуфут-Кале в Крыму.— КСИА, вып. 100. М., 1965.

- Кудряшов К. В. Половецкая степь.— Записки Всесоюзного географического общества. Новая серия, т. 2. М., 1948.
- Кучера М. П. Кераміка древнього Пліснеська.— Археологія, т. XII. К., 1961.
- Кучера М. П. Древний Пліснеск.— АП, т. XII. К., 1962.
- Лашкарев П. А. Развалины церкви св. Симеона и Копырев конец древнего Киева.— ТКДА, т. II, № 5. К., 1879.
- Лашкарев П. А. Церковно-археологические очерки. К., 1898.
- Левашиова В. П. Сельское хозяйство.— Очерки по истории русской деревни X—XIII вв.— Труды ГИМ, вып. 32. М., 1956.
- Лепер Р. X. Археологические исследования на Мангупе в 1912 г.— ИАК, вып. 47. СПб., 1913.
- Лесючевский В. И. Вышгородский культ Бориса и Глеба.— СА, т. VIII. М.— Л., 1946.
- Летопись по Ипатьевскому списку. СПб., 1871.
- Летопись по Лаврентьевскому списку. СПб., 1897.
- Лозовський Б. А. З історичної топографії Чернігова.— УІЖ, 1963, № 5.
- Ляпушкин И. И. Славяно-русские поселения IX—XII вв. на Дону и Тамани по археологическим памятникам.— МИА, № 6. М.— Л., 1941.
- Ляпушкин И. И. Памятники культуры полей погребений Левобережья Днепра.— КСИИМК, вып. 33. М.— Л., 1950.
- Ляпушкин И. И. Памятники салтово-маяцкой культуры.— МИА, № 62. М., 1962.
- Ляскоронский В. Г. История Переяславской земли. К., 1897.
- Ляскоронский В. Г. Городища, курганы, майданы и длинные (змиевые) валы, находящиеся в бассейне р. Сулы.— Труды XI АС, т. I. М., 1901.
- Ляскоронский В. Г. Городища, курганы, майданы и длинные (змиевые) валы в области Днепровского Левобережья.— Труды XIV АС, т. III. М., 1911.
- Ляскоронский В. Г. Киевский Вышгород в удельно-вечевое время. СПб., 1913.
- Макаренко Н. Е. Отчет об археологических исследованиях в Харьковской и Воронежской губ. в 1905 г.— ИАК, вып. 19. СПб., 1906.
- Макаренко Н. Е. Археологические исследования 1907—1909 гг.— ИАК, вып. 43. СПб., 1911.
- Макаренко Н. Е. Городища и курганы Полтавской губ. Полтава, 1917.
- Макаренко М. Є. Біля Чернігівського Спаса.— Чернігів і Північне Лівобережжя. К., 1928.
- Макаренко М. Чернігівський Спас. К., 1929.
- Макарова Т. Н. Средневековый Корчев.— КСИА, вып. 104. М.— Л., 1965.
- Махно Є. В. Ягнятинська археологічна експедиція.— АП, т. III. К., 1952.
- Медведев А. Ф. Оружие Великого Новгорода.— МИА, № 65. М.— Л., 1959.
- Мезенцева Г. Г. Деякі підсумки археологічного вивчення древньоруського міста Родня.— Вісник Київського університету, № 4, серія історії та філософії, вип. 1. К., 1961.
- Мезенцева Г. Г. Древньоруське місто Родень. К., 1968.
- Мерперт Н. Я. Из истории оружия племен Восточной Европы в раннем средневековье.— СА, т. XXIII. М.— Л., 1955.
- Мец Н. Д. К вопросу о торках.— КСИИМК, вып. XXIII. М.— Л., 1948.
- Милеев Д. В. Вновь открытая церковь XI в. в Киеве.— Труды IV съезда русских зодчих. СПб., 1911.
- Минаєва Т. М. Кераміка балки Канцерка в світлі археологічних досліджень на Північному Кавказі.— Археологія, т. XIII. К., 1961.
- Мовчанівський Т. Археологічні дослідження в Києві.— Наукові записки ІІМК, кн. 3-4. К., 1935.
- Мовчанівський Т. М. Матеріали дослідної роботи Райковецької археологічної експедиції в 1934 р.— Наукові записки ІІ МК, кн. 2. К., 1937.
- Мельник Е. Н. Раскопки в земле лучан.— Труды XI АС, т. I. М., 1901.
- Монгайт А. Л. Археологические исследования Старой Рязани в 1948 г.— ИАН, серия истории и философии, т. VI. М., 1949.
- Нидерле Л. Славянские древности. М., 1956.
- Орлов А. С. Библиография русских надписей XI—XV вв. М.— Л., 1952.
- Орлов А. С. Слово о полку Игореве. М., 1946.
- Падалка Л. О древних городах, городищах и насыпных валах на территории нынешней Полтавской губернии.— Труды Полтавской ученой архивной комиссии, вып. 1. Полтава, 1905.
- ПВЛ, ч. I. М., 1950.

- Петров Н. И. Историко-топографические очерки древнего Киева. К., 1897.
- Плетнева С. А. Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях.— МИА, вып. 62. М., 1958.
- Потин В. М. Экономические связи древней Руси по материалам кладов западноевропейских монет. Автореферат кандидатской диссертации. Л., 1961.
- ПСРЛ, т. I. СПб., 1846.
- ПСРЛ, т. IX. СПб., 1862.
- Рабинович М. Г. Из истории русского оружия IX—XIV вв.— Труды Института этнографии. Новая серия, т. I. М.— Л., 1947.
- Равдина Т. В. Надпись на корчаге из Пинска.— КСИМК, вып. 70. М.— Л., 1957.
- Ржига В. Ф. Очерки по истории быта домонгольской Руси.— Труды ГИМ, вып. V. М., 1929.
- Раппопорт П. А. Очерки по истории русского военного зодчества X—XIII вв.— МИА, № 52. М.— Л., 1956.
- Раппопорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X—XIV вв. Л., 1967.
- Репников Н. И. Разведки и раскопки в Крыму в 1907 г.— ИАК, вып. 30. СПб., 1909.
- Репников Н. И. Эски-Кермен в свете археологических разведок 1928—1929 гг.— Известия ГАИМК, т. XII, вып. 1—8. М.— Л., 1932.
- Репников Н. И. Остатки укреплений Эски-Кермена.— Известия ГАИМК, т. XII, вып. 1—8. М.— Л., 1932a.
- Репников Н. И. Раскопки Эски-Керменского могильника в 1928—1929 гг.— Известия ГАИМК, т. XII, вып. 1—8. М.— Л., 1932b.
- Репников Н. И. Подъемная дорога Эски-Кермена.— Известия ГАИМК, вып. 117. М.— Л., 1935.
- Репников Н. И. Городище Качи-Кальон.— Известия ГАИМК, вып. 117. М.— Л., 1935a.
- Репников Н. И. Городище Эски-Кермен.— Археологические исследования в РСФСР. 1934—1936 гг. М.— Л., 1941.
- Розенфельдт Р. Л. К вопросу о гончарных клеймах.— СА, 1963, № 2.
- Рыбаков Б. А. Радзімічы.— Працы БАН, т. III. Минск, 1932.
- Рыбаков Б. О. Іменні написи XI ст. в Київському Софійському соборі.— Археологія, т. I. К., 1947.
- Рыбаков Б. А. Ремесло древней Руси. М., 1948.
- Рыбаков Б. А. Древности Чернигова.— МИА, вып. II. М.— Л., 1949.
- Рыбаков Б. О. Розкопки в Переяславі-Хмельницькому в 1945 р.— Археологія, т. I. К., 1949.
- Рыбаков Б. А. Русские датированные надписи XI—XIV вв. М., 1964.
- Рыбаков Б. А. Первые века русской истории. М., 1964a.
- Рыбаков Б. А. Любич—феодальный двор Мономаха и Ольговичей.— КСИА, вып. 99. М., 1964b.
- Рыбаков Б. А. Раскопки в Путивле.— Археологические открытия 1965 г. М., 1966.
- Рубрук В. Путешествие в восточные страны. СПб., 1911.
- Самоковасов Д. Я. Древние города России. СПб., 1873.
- Самоковасов Д. Я. План археологических работ по собиранию и систематизации древностей Черниговщины.— Труды Московского предварительного комитета по устройству XIV АС, вып. I. М., 1906.
- Самоковасов Д. Я. Могила русской земли. М., 1908.
- Самоковасов Д. Я. Могилиные древности Северянской Черниговщины. М., 1916.
- Самоковасов Д. Я. Раскопки северянских курганов в Чернигове во время XIV Археологического съезда. М., 1916a.
- Самоковасов Д. Я., Уварова П. С. О находках денежных кладов и других древностей.— Труды Московского предварительного комитета по устройству XIV АС, вып. I. М., 1906.
- Самойловский И. М. Розвідки та розкопки у Києві та його околицях в 1947—1948 рр.— АП, т. III. К., 1952.
- Сизов В. И. Раскопки в двух городищах близ Цимлянской станицы на Дону.— Труды VI АС, т. IV. М., 1887.
- Сікорський М. І. Археологічні розкопки в м. Переяславі-Хмельницькому.— Наукові записки Переяслав-Хмельницького державного історичного музею, вип. I. Переяслав-Хмельницький, 1959.
- Смирнов А. П. К вопросу о славянах в Крыму.— ВДИ, № 3, 1953.

- Смолічев П. І. Розкопки сіверянських могил в с. Шестовиці на Чернігівщині улітку 1925 року, кн. І. К., 1926.
- Смолічев П. І. Археологічні розкопки на терені Дніпрельстану в с. Кічкасі, Запорізької округи, у вересні — жовтні р. 1927.— Збірник Дніпропетровського крайового історично-археологічного музею, т. І. Дніпропетровськ, 1929.
- Спицын А. А. Расселение древнерусских племен по археологическим данным.— ЖМНП, VIII. СПб., 1899.
- Срезневский И. Святилища и обряды языческого богослужения древних славян. Харьков, 1846.
- Срезневский И. И. Древние памятники русского письма и языка. СПб., 1882.
- Станкевич Я. В. Шестовицкое поселение и могильник по материалам раскопок 1946 г.— КСИА, вып. 87. М., 1962.
- Симонович Э. А. Кочевнические погребения у села Михайловки.— КСИИМК, вып. 87. М.— Л., 1962.
- Тези про 300 річчя возз'єднання України з Росією (1654—1954 рр.). Схвалені Центральним Комітетом Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1954.
- Тимоциук Б. А. Ленковецкое древнерусское городище.— СА, 1959, № 4.
- Тиханова М. А. Мангуп. Базилика.— МИА, № 34. М.— Л., 1953.
- Тихомиров М. Н. Исследование о «Русской Правде». М.— Л., 1941.
- Толочко П. П. Історична топографія стародавнього Києва. К., 1970.
- Третьяков П. Н. Расселение древнерусских племен по археологическим данным.— СА, № 4, М.— Л., 1937.
- Тухтина Н. В. Средневековые славянские гончарные клейма.— Труды ГИМ, вып. 37. М., 1960.
- Федоров-Давыдов Г. А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. М., 1966.
- Федоровський О. Археологічні розкопки в околицях Харкова.— Хроніка археології та мистецтва, т. І. К., 1930.
- Фронджудо М. А. Розкопки жилих комплексів на середньовічному поселенні поблизу с. Планерське (1954—1955 рр.).— Археологія, т. XII. К., 1961.
- Фронджудо М. А. Раскопки средневекового поселения в с. Планерском (1957—1959 гг.).— Археологические исследования средневекового Крыма. К., 1967.
- Фундуклей И. Обозрение Киева в отношении к древностям, ч. I, II. К., 1847.
- Фундуклей И. Обозначение могил, валов и городищ Киевской губ. К., 1848.
- Хвойка В. В. Городища Среднего Приднепровья, их значение, древность и народность.— Труды XII АС, т. I. М., 1905.
- Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена. К., 1913.
- Хойновский И. Археологические сведения о предках славян и Руси. К., 1896.
- Холостенко Н. В. Исследования руин Успенского собора Киево-Печерской лавры.— СА, т. XXIII. М., 1955.
- Холостенко Н. В. Архитектурно-археологические исследования Пятницкой церкви в г. Чернигове (1953—1954 гг.).— СА, т. XXVI. М., 1956.
- Холостенко Н. В. Черниговские каменные княжеские терема XI в.— Архитектурное наследство, № 15. М., 1963.
- Холостенко Н. В. Клад у Борисоглебского собора в Чернигове.— СА, № 2, 1962.
- Шахматов А. А. Обозрение русских летописных сводов XIV—XVI вв. М.— Л., 1938.
- Шелов Д. Б. Раскопки средневекового поселения в восточном Крыму.— КСИИМК, вып. 68. М.— Л., 1957.
- Шляпкин И. А. Палеография. Лекции, читанные в С.-Петербургском археологическом институте. СПб., 1905.
- Шмит Ф. И. Эски-Керменская базилика.— Известия ГАИМК, т. XII, вып. 1—8. М., 1932.
- Шрамко Б. А. Древности Северного Донца. Харьков, 1962.
- Штейнгель Ф. Р. Раскопки курганов в Волынской губернии, произведенные в 1897—1900 гг.— АЛЮР, № 4-5. К., 1904.
- Щепкин В. Н. Новгородские подписи graffiti. Древности.— Труды МАО, т. XIX, вып. III. М., 1902.
- Юра Р. О. Древній Колодажин.— АП, т. XII. К., 1962.
- Якобсон А. Л. Из истории средневековой архитектуры в Крыму. II. Мангупская базилика.— СА, т. VI. М.— Л., 1940.

- Якобсон А. Л. О раннесредневековых стенах Мангупа.— КСИИМК, вып. XXIX. М.— Л., 1949.
- Якобсон А. Л. Средневековый Херсонес (XII—XIV вв.).— МИА, № 17. М.— Л., 1950.
- Якобсон А. Л. Мангуп. Дворец.— МИА, № 34. М.— Л., 1953.
- Якобсон А. Л. Раннесредневековые гончарные печи в восточном Крыму.— КСИИМК, вып. 54. М.— Л., 1954.
- Якобсон А. Л. Византия в истории раннесредневековой Таврики.— СА, т. XXI. М.— Л., 1954а.
- Якобсон А. Л. Средневековые гончарные печи в районе Судака.— КСИИМК, вып. 60. М.— Л., 1955.
- Якобсон А. Л. Армянская архитектура в Крыму.— Византийский временник, т. VIII. М., 1956.
- Якобсон А. Л. Раннесредневековый Херсонес.— МИА, № 63. М.— Л., 1959.
- Якобсон А. Л. К вопросу о локализации средневекового города Фуллы.— СА, т. XXIX—XXX. М.— Л., 1959а.
- Якобсон А. Л. Средневековые поселения в Байдарской долине.— КСИИМК, вып. 76. М., 1959б.
- Якобсон А. Л. Средневековые сельские поселения юго-западного Крыма.— Византийский временник, т. XXI. М.— Л., 1962.
- Якобсон А. Л. Средневековый Крым. М.— Л., 1964.
- Якобсон А. Л. Средневековые пифосы Северного Причерноморья.— СА, 1966, № 2.
- Янин В. Л. Денежно-весовые системы русского средневековья. М., 1956.
- Peleński J. Halicz. Kraków, 1914.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АЛИОР — Археологическая летопись Южной России.
 АП — Археологічні пам'ятки УРСР.
 АС — Археологический съезд.
 БАН — Беларуская Акадэмія наук.
 ВДИ — Вопросы древней истории.
 ВУАК — Всеукраїнська археологічна комісія.
 ГАИМК — Государственная Академия истории материальной культуры.
 ГИМ — Государственный исторический музей.
 ЖМНП — Журнал министерства народного просвещения.
 ЗООИД — Записки Одесского общества истории и древностей.
 ЗОРСА — Записки отделения русско-славянской археологии.
 ЗРАО — Записки русского археологического общества.
 ИМК — Інститут історії матеріальної культури.
 ИА АН УССР — Институт археологии Академии наук УССР.
 ИАК — Известия археологической комиссии.
 ИТУАК — Известия Таврической ученой архивной комиссии.
 КЗВУАК — Короткі зведення ВУАК.
 КСИА — Краткие сообщения Института археологии.
 КСИИМК — Краткие сообщения Института истории материальной культуры.
 ЛДУ — Львівський державний університет.
 МАО — Московское археологическое общество.
 МАР — Материалы по археологии России.
 МДАПВ — Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.
 МИА — Материалы и исследования по археологии СССР.
 НК АН УССР — Научная конференция АН УССР.
 ПВЛ — Повесть временных лет.
 ПСРЛ — Полное собрание русских летописей.
 РИМ — Русский исторический музей.
 СА — Советская археология.
 САИ — Свод археологических источников.
 СЭ — Советская этнография.
 ТКДА — Труды комиссии по разбору древних актов.
 УІЖ — Український історичний журнал.
 ЧВИОН — Чтения в историческом обществе Нестора-летописца.
 AVSAV — Archeologický Ústav Slovenské Akadémie Věd.
 SA — Slovenská archeologia.